

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА Б.Д.ГРІНЧЕНКА ЯК ЧИННИК ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

Розвиток національного літературознавства характеризується неспадаючим інтересом до видатних постатей митців слова, творчу спадщину яких в Україні донедавна частково або й зовсім було вилучено з національно-культурного життя. Ця обставина довгі роки унеможлилювала різнобічне й глибоке вивчення їхньої творчості як результату занурення у проблеми того суспільства, що формувало особистість у покорі або як бунтаря.

Проблема становлення особистості захоплювала не тільки психологів, педагогів, а й представників інших професій, покликань. Інтерес до неї виявляли багато письменників, силою художнього слова розкриваючи найпотаємніше, виокремлюючи індивідуальне, національне, загальнолюдське у кожній особистості. Не став винятком і Борис Грінченко, досліджуючи духовне зростання дитини у тому соціуму, в якому вона постійно перебуває. Ставлення до довкілля соціального, природного, культурного, до власного світу проявляється у її вчинках, мовленні, що з високою майстерністю літературно оздоблено автором. Життєва, літературна, творча, педагогічна діяльність Бориса Грінченка багатовимірна, різнопланова за змістом і не позбавлена бунтарського духу. Проблема розвитку, виховання дитини у всі часи була лакмусом для суспільства, сьогодні ж надає їй виняткової значущості. *Актуальність* досліджуваної проблеми обумовлена особистісним самовизначенням, формуванням самосвідомості, мовленнєвої активності дитини, на що значною мірою впливають літературні та фольклорні твори. Цей *аспект складає частину* фундаментального дослідження „Формування основ життєвої компетентності дошкільника в різних сферах життєдіяльності” у контексті Базової програми розвитку дитини дошкільного віку „Я у СВІТІ”.

Значущість дитячої літератури в тому, що вона є фактором виховання, засобом і способом педагогічного впливу на дитину. Демократичний напрям української літератури кінця ХІХ - початку ХХ сторіччя пов'язаний з ім'ям Б.Грінченка, який проклав шлях наступному поколінню літературних митців [8]. Його літературна спадщина, що має яскраво виражене гуманістичне спрямування, періодично привертала увагу дослідників. Перший тематичний аналіз та оцінку творчості знаходимо ще у працях його сучасників: М.Драгоманова, М.Коцюбинського, І.Франка та інших. Початок ХХ сторіччя був означений особливою увагою багатьох дослідників. Найпомітніші праці того часу про Б.Грінченка і школу Г.Шерстюка (1910 р.), М.Кордуби (1910 р.), Д.Пісочинця (Ткаченка) (1911 р.), В.Дурдуківського (1929 р.), а життєвий шлях досліджував М.Плевако (1911 р.). Після проголошення Незалежності України хвиля наукового інтересу до минулого своєї держави не оминула й творчість Б.Д.Грінченка. Проте час наклав свій відбиток: сучасні дослідження літературної і педагогічної творчості характеризуються переосмисленням і переоцінкою спадщини, заявлено нові підходи до її вивчення: художні особливості творів вивчалися Л.Гаєвською, А.Погрібним, виокремили новаторство літературно-педагогічної творчості та вказали на соціальний аспект творів П.Охріменко, А.Погрібний, П.Хропко, В.Яременко, проаналізували особливості психологізації творів Л.Гаєвська, Л.Голомб, І.Денисюк. Різноманітно представлено аналіз спадщини Б.Грінченка у ґрунтовній та науково виваженій монографії А.Погрібного: „Борис Грінченко. Нариси життя і творчості” і „Борис Грінченко у літературному русі кінця ХІХ - початку ХХ сторіччя [4]. Однак, увага дослідників здебільшого торкалася ідейної спрямованості, тематики, жанрів та образної системи художніх творів митця. Соціально-психологічні ж аспекти особистості героя стали предметом вивчення лише Н.Є.Коломієць [5].

Близькими за своїм задумом та дослідницьким вектором є наукові розвідки М.М.Веркальця і О.І.Неживого [3,6]. Це є чи не єдині джерела, де проводиться паралель між педагогічною спадщиною Бориса Грінченка та

проблеми сучасної освіти. Ця стаття ставить за *мету*, зберігаючи основоположні принципи, трансформувати паралель до проблем сучасної дошкільної освіти, пріоритетом якої є розвиток особистості дитини у дошкільному дитинстві. Збагачують наші уявлення про творчість Бориса Грінченка та скорочують шлях до мети роздуми О.Л.Кононко щодо непересічності особистості автора численних літературних творів та педагогічних ідей, його ініціативність поведінки й діяльності, відмови від репродуктивних дій на користь творчої активності, здатності виявити критичність і самокритичність. Такими волелюбними, незалежними, сміливими, самостійними постають і його герої („На волю!”, „Сам собі пан”, „Непокірний”) [2].

Літературна і педагогічна творчість Бориса Грінченка засвідчує глибоке знання дійсності, вміння заглиблюватися в соціальні процеси, розкривати провідні тенденції, а також відтворювати діалектику взаємин особистості й суспільства. Його естетичні погляди поєднувалися з проникненням у глибини внутрішнього життя людини, моральність персонажів осмислюється через психологічний аналіз. У творах відбиваються погляди на життя, ставлення до явищ соціальної дійсності, усвідомлення динаміки суспільного буття, зрушень у психології людей. Ми дещо наблизилися у своїх роздумах до одного з напрямів літературознавчих досліджень щодо психологізму, як одного з аспектів дослідження особистості (М.Кодак, М.Пивоваров, В.Фащенко). Зауважимо, що, перечитували Бориса Грінченка з позиції психологізму І.Пільчук та В.Яременко, проте глибокого аналізу всіх художніх творів не було зроблено.

Зважаючи на те, що людина не може існувати поза соціальним середовищем, то його вплив на становлення, формування особистості є вирішальним. Прояви спостерігаються у системі ставлень, що викликають почуття, емоції, провокують вчинки. Борис Грінченко вважав, що становлення особистості має цілеспрямований, безперервний характер, позаяк дитина перебуває у постійному розвитку, змінюваності всіх сфер

життєдіяльності. Ця динамічність особистості передбачає і варіативність педагогічних впливів, серед яких чільне місце займає книга, літературний твір. Отже, вплив через слово є значущим. Зауважимо принципову позицію Бориса Грінченка: розвивальний вплив через рідне слово.

Доцільність використання рідної мови у вихованні й навчанні дітей обґрунтовується принципом природовідповідності [6]. За цим принципом дитину треба вводити у життєвий простір, розширювати його межі, орієнтуючись на природні задатки дитини. Тому досконале формування особистості може бути за умови оволодіння нею найближчою мовою, щоб вона купалася у асоціації рідних звуків, значень слів. Мова постає як результат багатьох умов розвитку та існування народу: психологічних, побутових, соціальних і т. і. На користь цієї позиції постає думка про збереження природної для українських дітей психолінгвістичної детермінації їхнього розвитку [6]. На думку Б.Грінченка, рідномовне середовище є розвивальним для її мислення, не можна розвивати мовлення у відриві від мислення, як і мислення у відриві від мовлення. Як найважливіший доказ доцільності, переваги рідномовного середовища Борис Грінченко наголошує на спадковості задатків людини до опанування рідної мови. Сучасні дослідження генетичної психології теж вбачають домінування природних передумови в опануванні дитиною рідною мовою: виховуй так, як велить природа (П.П.Бачинський). Тому співзвучною з сучасністю є думка Б.Грінченка про необхідність бездоганного володіння педагогами (від дошкільного до вищого навчального закладу) мовою того народу, якому він дає просвіту. Борис Грінченко вважав фольклор домінуючим фактором в доборі дидактичного матеріалу, що дає дітям змогу опановувати рідну мову у її найдосконалішому і найпрекраснішому вияві – народній творчості. У становлення особистості такий підхід має неабияке значення. Культивуючи безкомпромісну позицію про виховання, навчання рідною мовою, Борис Грінченко ніякою мірою не вбачав у цьому національної обмеженості. Таким чином, простежуємо логічний висновок автора про формування

національного типу через систему національного виховання в умовах розвивального середовища. Отже, мовленнєва, світоглядна, культурна приналежність характеризують людину як представника певної національності.

Домінанта національної приналежності дає особистості моральну і психологічну стійкість, створює передумови для формування національної самосвідомості, почуття національної і людської гідності, самоповаги. Образ національного світу є первинним у свідомості маленької дитини [6,7]. Наголошуючи на тому, що мова є виразником найістотніших національних ознак, без яких неможлива особистість (психологічних, світоглядних, етнографічних), звертаємо погляд до думки О.О.Потебні щодо невинного взаємовпливу думки та мовлення і використовуємо її на підсилення попереднього висновку: виховання мусить бути національним, рідною мовою, матеріалі найближчого оточення, на фольклорі та зразках авторських літературних творів.

З дослідження О.Неживого виокремлюємо та обґрунтовуємо кілька вимог великого педагога про критерії підбору літературних творів для дітей:

- те, що відображено у книзі, повинно проникатися високими моральними ідеалами доброти, правди, краси, гуманізму, як найвищими людськими чеснотами, до яких спрямовується душа малюка. Ідеал, що відбивається у творі, постає як вектор до вивищення особистості;
- література покликана формувати світогляд, спонукати дитину до власної думки, до критичного сприйняття життя. У літературному творі сконцентрована увага на факті, події, яка не переплітається, не перекривається іншими життєвими проблемами, а виокремлюється, домінує і тому привертає до себе увагу, потребує свого аналізу, спонукає дитину до роботи душі, емоцій. Художнє слово розвиває емоційну чутливість, сприйнятливність дошкільника, збагачує його життєвий досвід, внутрішній світ, розширює уявлення про стани

людей, тварин, вправляє в умінні встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між різними проявами поведінки. Як результат – формується позитивний образ іншого та самого себе;

- художнє відображення має орієнтуватися на вікові особливості сфери розуміння дитини (знання, життєвий досвід, почуття);
- те, що відображається у книзі, повинно бути високохудожнім, адже дитина пізнає світ на основі уяви та почуття, і „тільки художньо написаний твір може викликати у душі читача враження з достатньою силою”. Образне художнє мислення, творча уява, тонкий естетичний смак знадобляться дитині в майбутньому не тільки для сприйняття мистецтва, але й для досягнення і побудови гармонії в стосунках з людьми, організації трудової діяльності, бережливого ставлення до природи і т. п. [6].

Книга, на думку автора, стикається майже з незайманим моральним світом дитини, впливаючи на формування дитячого світогляду. Саме тому для правильного спрямування розвитку особистості літератор має знати рівень, особливості розвитку дитини різного віку, її інтелектуальні, духовні здобутки. Діти керуються переважно почуттями, а не розумом, тому неприпустимі судження, що суперечать їхнім ідеалам. Саме таким є цикл творів про тварин [1], проаналізувати який видається за доцільне з позиції визначення їхнього виховний потенціал для дітей дошкільного віку.

Кожен міні-твір, не зважаючи на констатувальний виклад, постає перед слухачем або читачем як конкретна, цілком зрозуміла точка зору автора, позиція, з якої він сприймає і оцінює окремо описану ситуацію. Авторські коментарі, окреслення авторської позиції в оцінці зображуваного спрямовані на висловлення співчуття персонажу, уточнення його стану, мотивування його реакцій на довкілля. Щоб доступнішим і прийнятливішим для розуміння дітей видавалося кожне оповідання, Борис Грінченко ніколи не шкодував барв для передачі стану тварин через зображення внутрішніх переживань: „Який же він вдячний був хазяїнові своєму за піклування!” („Зайчик”)

[Б.Грінченко. Розум та почування у живої тварі К.: Богдана, 2006.- 88с.- С.30], „...то так весело, а то нудьгуй...” („Хитрий Карло”) [Там само. С.34]. Задля цього він послуговується і прийомом „внутрішнього мовлення” персонажів, вдаючись до невластиве прямої мови, спостерігаючи за процесами „мислення” кожного, за пульсацією їхніх „думок”, за динамікою вияву реакцій на обставини. А для цього використовуються такі слова-означення, слова-ставлення, слова-характеристики, що властиві людині і цілком доступні розумінню дитини дошкільного віку („...крачки робили своє милосердне діло”, „...птахи мають добре серце”, „...гуси вміли порахувати час”, „...птахи розуміють, що таке повинність, обов’язок”, „...буває справжній суд у птахів”, „...птахи бавляться танцями та розмовами”, „...від докірливого слова стає соромно”, „...зажурена ходить, образилась”, тиха й ласкава, жалісливий, засмучена, вірить, любила, жалко, страх, радісно, втома, боляче, самотньо).

Часто у назвах творів Борис Грінченко наголошує на домінуючому або на важливому стані тварин, уподібнюючи їх до людських станів: „Собака вимагає справедливості”, „Мудрі оси”, „Милосердні птахи”, „Собаки змовляються”, „Вірний слимак”, „Павук гнівається”, „Благородний собака”, „Собака жартує з сорокою”, „Собаки не люблять, щоб з них глузували”, „Риби приятелюють” [Там само. С.15, 22, 24, 38, 40, 48. 73, 80].

Подібні та інші психічні явища, стани, як то сум, втома, радість, веселість, допомога, здатна відчутти і означити дитина дошкільного віку. Паралель чи й тотожність між „розумом і почуваннями” людини й тварини, на нашу думку, пояснюється глибоким знанням Б.Грінченком психології малюка, що й наштовхнуло автора на цикл творів про тварин. Не випадково ж для найменших рекомендується використання казок про тварин, що передують складнішим для сприйняття фантастичним та соціально побутовим казкам.

У змісті творів збірки „Розум та почування у живої тварі” закладено механізм, що провокує виникнення і активне виявлення дітьми позитивних

емоцій, адекватних ставлень, гуманістичних орієнтирів: допомога знедоленим, хворим, співчуття до обійдених ласкою („Собаці тяжка неласка”, „Жалісливі пацюки”, „Як пацюк врятувався”, „Папуга та горобець”), повага до праці („Пташка-швачка”, „Бджоли – будівничі”, „Собака поросят збирає”, „Громадське гніздо”), піклування про менших („Батьки піклуються про дітей”, Мати-павучиха”, „Жуки дбають про своїх дітей”, „Мати-ведмедиха”), вірність та дружба („Свійська жабка та черепаха”, „Свійський кажан”, „Кінь довго пам’ятає”, „Зайчик”, „Кінь рятує жінку”, „Кішка вірить своєму хазяїнові”, „Вдячні лелеки”) [Там само. С. 14, 24-25, 29-30, 36, 53, 58, 80-82].

Використання системи художніх і мовностилістичних прийомів дозволяє Б.Грінченку яскраво й дохідливо для дитини відтворити складні стани тварин, показати процеси внутрішньої боротьби, де гуманне і антигуманне поперемінно вивищуються („Собаки хитрують”, „Собаки задрять”, „Велика бура собака”, „Слон жаліє товариша”) [Там само. С. 38, 41, 44, 46].

Автор майстерно і непомітно підводить дитину до оцінки подій на основі виробленої орієнтації на моральні норми життєдіяльності. Конфліктність, неоднозначність у контактуванні людини і тварини, тварин між собою наповнює особистість малюка єдністю соціального і психологічного („Собаці тяжка неласка”, „Собаки не люблять, щоб з них глузували”, „Павук гнівається”, „Собаки ховають хвойдину” /прутик/) [Там само. С.24, 40, 42, 57].

Це ще раз підкреслює щирю прихильність автора до людини, віру в оптимістичну перспективу розвитку особистості, зацікавлене і спрямовуюче ставлення до її душевних пошуків.

Добре знаючи свого адресата, Б.Грінченко актуалізував проблему впливу на душу дитини літературним словом як педагогічним засобом, що закладає підвалини для міцних моральних переконань. Сьогодні, в умовах

дефіциту духовності, коли душа людей не завжди відкрита чистому і щирому співчуттю, цінність його творів про тварин набирає особливої актуальності.

Вважаємо *перспективними* подальші розвідки у напрямі розвитку мовлення дітей дошкільного віку на основі використання творів Бориса Грінченка про тварин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко Б. Розум та почування у живої тварі. - К.: Богдана, 1994. - 80 с.
2. Борис Грінченко і педагогічна культура України: Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції, присвяченої 130-річчю з дня народження Б.Грінченка. - Суми: ВВП „Мрія”-ЛТД, 1993. – 160 с.
3. Веркалець В.В. Педагогічні ідеї Б.Д.Грінченка. - К.: Т-во „Знання” УРСР, 1990. – 48 с. - (Серія 7 „Педагогічна”; №7).
4. Животенко-Піанків А. Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка. - К.: Видавничий центр „Просвіта”, 1999. – 176 с.
5. Коломієць Н.Є. Соціально-психологічні аспекти особистості та художні форми їх вираження у творчості Б.Д.Грінченка. Автореф. дис... канд. філол. наук: 01.01.01. –Дніпропетровськ, 2000. – 16 с.
6. Неживий О. І. Борис Грінченко – вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти. Монографія. - Луганськ: Знання, 2007. – 188 с.
7. Пастух Б.В. Борис Грінченко – безкомпромісний лицар національної ідеї. - Луганськ: Книжковий світ, 1998. – 164 с.
8. Яременко В.В. Борис Грінченко. Проза. Дис... канд. філол. наук: 01.01.01. - К., 1969.